

1

Η πόλη στον χώρο και τον χρόνο

Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει το ζήτημα της θεωρητικής κατανόησης του αστικού φαινομένου σε διαχρονική και διαπολιτισμική προοπτική. Η ανάλυση εκκινεί από τις απόψεις των κλασικών θεωρητικών του αστισμού και ιδίως του Λούι Γουίρθ και, μέσα από την παρουσίαση των κυριότερων κριτικών και των άλλων σχετικών συνεισφορών, επιδιώκει να σκιαγραφήσει: (α) την ιστορία των πόλεων και την πολυμορφία του αστισμού στον χώρο και τον χρόνο, (β) τα ειδοποιά χαρακτηριστικά των πόλεων και τον ρόλο τους στο πλαίσιο ευρύτερων κοινωνικών σχηματισμών, και (γ) τις προσπάθειες ταξινόμησης της αστικής ποικιλίας αλλά και τα όρια των σχετικών τυπολογιών.

Η ανάδυση της αστικής θεωρίας

Οι πόλεις βρίσκονταν στο επίκεντρο της σκέψης του 19ου αιώνα στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Η νέα αστικότητα που δημιουργούσε ο βιομηχανικός καπιταλισμός (η ταχύτατη δημιουργία των μεγαλύτερων αστικών συγκεντρώσεων της ιστορίας, το τοπίο των εργοστασίων, η συγέντρωση χιλιάδων προλεταρίων που ζούσαν σε συνθήκες πρωτοφανούς φτώχειας και εξαθλίωσης, η εμφάνιση νέων μεσοαστικών στρωμάτων και νέων μορφών κατανάλωσης και διασκέδασης, το ταξικό χάσμα και η εντεινόμενη ταξική

αντιπαλότητα, η εμπειρία του ανώνυμου πλήθους, ο κοινωνικός και χωρικός λαβύρινθος) εξέπληξαν, τρώμαξαν, αποτροπίασαν ή ενθουσίασαν την αστική κοινή γνώμη και προκάλεσαν πολλές συζητήσεις. Οι συντηρητικοί καταδίκασαν τις πόλεις, με μια διάθεση διαφυγής σε ένα εξιδανικευμένο αγροτικό παρελθόν, ως τόπους εξαχρείωσης, κοινωνικής αποσύνθεσης και ανομίας. Οι φιλελεύθεροι, αντιθέτως, είδαν τις πόλεις ως τόπους ελευθερίας, ανάπτυξης και προόδου και τις αντιμετώπισαν με υπερηφάνεια και αισιοδοξία. Οι μεταρρυθμιστές και οι επαναστάτες, τέλος, κατήγγειλαν τις ανισότητες και την αθλιότητα των βιομηχανικών πόλεων και προσπάθησαν να τις αλλάξουν επηρεάζοντας τις ασκούμενες πολιτικές και τον αστικό σχεδιασμό.

Τα συναισθήματα και οι αναπαραστάσεις αυτές πέρασαν στην κοινωνική θεωρία για την πόλη που άρχισε να αναπτύσσεται στις αρχές του 20ού αιώνα. Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας (Μαρξ, Ντιρκέμ, Βέμπερ) θεωρούσαν ότι οι πόλεις έπαιξαν κομβικό ρόλο στη ανάδυση της νεωτερικότητας, αλλά δεν ανέπτυξαν μια συστηματική θεωρία για τον νεωτερικό αστισμό, παρότι πολλές ιδέες και επιμέρους τμήματα του έργου τους αποτέλεσαν τη βάση μεταγενέστερων ρευμάτων στις αστικές σπουδές. Οι ιδέες του Ντιρκέμ και εν μέρει του Βέμπερ επηρέασαν τον Ζίμελ (που θεωρείται συχνά ο πρώτος στοχαστής του νεωτερικού αστισμού) και μέσω αυτού τους στοχαστές της Σχολής του Σικάγο (Παρκ, Γουίρθ), η οποία αποτελεί το λίκνο των αστικών σπουδών και επηρέασε με πολλούς τρόπους την αστική ανθρωπολογία. Η σκέψη του Μαρξ ενέπνευσε διάφορες προσεγγίσεις και ιδίως το έργο κορυφαίων κοινωνιολόγων και γεωγράφων, όπως ο Henri Lefebvre (Αρνί Λεφέβρ), ο Manuel Castells (Μανουέλ Καστέλς) και ο David Harvey (Ντέιβιντ Χάρβεϊ), που ανένεωσαν την αστική θεωρία και άσκησαν μεγάλη επίδραση μετά τη δεκαετία του 1980 στην αστική ανθρωπολογία. Η

τελευταία επηρεάστηκε, μετά το 1990, από τις μεταδομιστικές οπτικές που τόνισαν τη σημασία των αναπαραστάσεων του αστισμού και των πόλεων, και της εμπειρίας και των πρακτικών των κατοίκων τους.

Ο αστισμός ως τρόπος ζωής

Η συζήτηση για τον ορισμό και την κοινωνιολογική σημασία της πόλης –που αναπτύχθηκε μεταξύ 1950 και 1980 στην ανθρωπολογία και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες– επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό γύρω από την κριτική εξέταση των απόψεων που διατύπωσε ο Λούι Γουίρθ στο διάσημο άρθρο του «Urbanism as a way of life» (1938) (Ο αστισμός ως τρόπος ζωής). Ο Γουίρθ συνέθεσε με τον δικό του τρόπο (και από μια καταφανώς συντηρητική και αντιαστική σκοπιά) τις ιδέες των θεμελιωτών της αστικής θεωρίας, αλλά η εκδοχή του είναι σημαντική γιατί άσκησε τεράστια επίδραση και καθόρισε τη συζήτηση στις αστικές σπουδές για πολλές δεκαετίες.

Η γραμμή σκέψης στην οποία εγγράφεται το δοκίμιο του Γουίρθ ξεκινά από τον Ντιρκέμ. Ο τελευταίος βλέπει τις πόλεις ως μια δύναμη αλλαγής και προόδου και πιστεύει ότι παίζουν κεντρικό ρόλο στην κοινωνική εξέλιξη. Η αστικοποίηση –που νοείται ως αύξηση της «υλικής» και «ηθικής» πυκνότητας, ως αύξηση δηλαδή τόσο του μεγέθους όσο και των επαφών και αλληλεπιδράσεων στο εσωτερικό του πληθυσμού μιας περιοχής– συμβάλλει καθοριστικά, σύμφωνα με τον Ντιρκέμ, στην ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας, που διαμορφώνει με τη σειρά του τις κοινωνικές σχέσεις και τις μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης. Ένας μεγάλος και πυκνός πληθυσμός μπορεί να επιβιώσει μόνο μέσα από τη διαφοροποίηση των λειτουργιών, ενώ, επιπλέον, οι πόλεις αδυνατίζουν τους παραδοσιακούς κοι-

νοτικούς δεσμούς και ιδεολογίες και καθιστούν δυνατή την καινοτομία και την πρόοδο. Η οπτική του, σύμφωνα με την οποία: (α) τα άτομα απολαμβάνουν μεγαλύτερη ελευθερία στις πόλεις λόγω της ανωνυμίας, (β) η συλλογικότητα δεν μπορεί να επιβάλλει έναν κοινό κώδικα ηθικής συμπεριφοράς στις ποικίλες σφαίρες δραστηριότητας στις οποίες εμπλέκονται οι αστοί, και (γ) οι μικρές ηθικές κοινότητες, που δημιουργούνται, έχουν περιορισμένη επιρροή, θέτει τις βάσεις της αστικής θεωρίας που αναπτύσσεται από τον Ζίμελ και τη Σχολή του Σικάγο.

Ο Ζίμελ αναγνωρίζει τη σημασία του μεγέθους της ομάδας στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και υποστηρίζει ότι στις μεγάλες πόλεις, το έθιμο αντικαθίσταται από τυπικούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου, οι ατομικοί δεσμοί επεκτείνονται σε έναν αριθμό διαφορετικών κοινωνικών κύκλων, η ατομική ελευθερία διευρύνεται, οι κοινωνικές σχέσεις καθίστανται εργαλειακές και απρόσωπες, και η ατομική συνείδηση του εαυτού αυξάνεται. Οι τάσεις αυτές ενδυναμώνονται από την κατανομή της εργασίας και τη χρηματική οικονομία που βρίσκουν την αποθέωσή τους στις μοντέρνες μητροπόλεις και συμβάλλουν στην κατάτμηση και διαμερισματοποίηση της κοινωνικής ζωής και στην ανάπτυξη του ατομικισμού και της αποξένωσης.

Η ανάπτυξη των αστικών σπουδών συνδέεται κυρίως με το τμήμα κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Σικάγο στην περίοδο 1910-1940 (τη λεγόμενη Σχολή του Σικάγο), που επικεντρώθηκε στην αστική έρευνα και ανέπτυξε ένα συγκροτημένο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο για τη μελέτη της πόλης που είχε παγκόσμια επιρροή. Ο Ρόμπερτ Παρκ, ο σημαντικότερος θεωρητικός της σχολής, πιστεύει και αυτός ότι η αύξηση του μεγέθους του πληθυσμού, μαζί με την επέκταση των δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της διαφοροποίησης των

λειτουργιών (με όλες τις κοινωνικές συνέπειες που έχουμε δει) και υποστηρίζει επιπλέον ότι η διαφοροποίηση αυτή εκφράζεται χωρικά, καθώς, μέσω του οικονομικού ανταγωνισμού και των κοινωνικών και πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων, οι διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές ομάδες κατανέμονται σε διαφορετικές περιοχές της πόλης.

Ο Γουίρθ, που ήταν μαθητής του Παρκ, συνδύασε ουσιαστικά την οπτική του Ζίμελ και του Παρκ για να κατασκευάσει έναν οικουμενικό ιδεότυπο της πόλης και της αστικής ζωής. Αν και οι περισσότερες παρατηρήσεις του προέρχονται ή αναφέρονται στις δυτικές μητροπόλεις, ο στόχος που θέτει στο δοκίμιό του είναι η διαπολιτισμική κατανόηση της κοινωνιολογικής σημασίας της πόλης. Ο Γουίρθ επισημαίνει την ποικιλομορφία των πόλεων και τις δυσκολίες που υπάρχουν στον ορισμό του αστισμού, αλλά υποστηρίζει ότι υπάρχουν τρία στοιχεία τα οποία είναι κοινά σε όλες τις πόλεις, ανεξάρτητα από το κοινωνικό και πολιτισμικό τους σύστημα: αυξημένο μέγεθος, πυκνότητα και ετερογένεια του πληθυσμού. Ο Γουίρθ αντιλαμβάνεται την αστικότητα ως ένα σύνολο κοινωνικών συνεπειών που προέρχονται από τις τρεις ορίζουσες της πόλης και υποστηρίζει ότι όσο πιο μεγάλη, πυκνή και ετερογενής είναι μια εγκατάσταση τόσο πιο διαφοροποιημένη, απρόσωπη, κατατμημένη, ετερογενής, αποδιοργανωμένη και εκκοσμικευμένη θα είναι η κοινωνική της ζωή.

Ο Γουίρθ αναπτύσσει τα γνωστά από τον Ντιρκέμ, τον Ζίμελ και τον Παρκ επιχειρήματα και κατασκευάζει μια αρνητική αναπαράσταση της αστικής ζωής. Η αύξηση του πληθυσμού ενός οικισμού έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της κοινωνικής διαφοροποίησης, τον χωρικό διαχωρισμό των κοινωνικών ομάδων που σχηματίζονται, την επίταση του ανταγωνισμού και του ορθολογικού πνεύματος και την εξασθένηση των δεσμών της συγγένειας και της γειτονιάς. Οι διαδικασίες

αυτές, σε συνδυασμό με την ανωνυμία (που αποτελεί φυσική συνέπεια της αύξησης του πληθυσμού) έχουν ως αποτέλεσμα τη διαμερισματοποίηση της κοινωνικής ζωής, το αδύνατισμα των παραδοσιακών μορφών κοινωνικού ελέγχου, και την ανάπτυξη του ατομικισμού και της κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Η πυκνότητα και η ετερογένεια ενισχύουν τις επιδράσεις του μεγέθους και επιτείνουν τη διαφοροποίηση, την ανωνυμία, τον ανταγωνισμό, τη διάσπαση και την ανομία.

Ο αστικός χώρος αντιπαραβλήθηκε με τον αγροτικό χώρο και έγιναν κατανοητοί ως διαφορετικοί και ασύνδετοι μεταξύ τους κόσμοι, ενώ η κοινωνική αλλαγή εννοιολογήθηκε ως μια μετάβαση από τη «δημώδη» ή «αγροτική» κοινωνία –που περιγράφηκε από τον Ρέντφιλντ ως μια κλειστή, στατική, προφορική, ομοιόμορφη, αρμονική, και εθιμική κοινωνία– στον αστισμό, ο οποίος γινόταν κατανοητός με βάση την οπτική του Γουίρθ. Η διχοτομική θέαση της πόλης και της υπαίθρου αντανακλά βαθιά εδραιωμένες αντιλήψεις³ και είναι προφανώς λανθασμένη, καθώς οι πόλεις και τα χωριά αποτελούν τμήμα της ίδιας κοινωνίας και βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση. Ο Ρέντφιλντ μετέβαλε αργότερα τη θέση του και συνέβαλε στη διερεύνηση των τρόπων με

3. Η διάκριση πόλης και υπαίθρου απέκτησε μεγάλη ιδεολογική σημασία στην περίοδο της βιομηχανικής αστικοποίησης και επηρέασε βαθιά τη σκέψη και την καλλιτεχνική ευαισθησία. Η πόλη ταυτίστηκε συχνά με την εργαλειακότητα, την αποσύνθεση και την ανομία, σε αντίθεση με τη φυσική τάξη, την αγνότητα και την ανθρωπιά που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν τον αγροτικό χώρο, και θεωρήθηκε υπεύθυνη για τα δεινά που προοκαλούσε η καπιταλιστική αστικοποίηση. Όπως δείχνει ο Raymond Williams (Ρέιμοντ Γουίλιαμς) (1973) για την Αγγλία, η αντίθεση αυτή επενδύθηκε με ποικίλα νοήματα και υπηρέτησε διάφορους ιδεολογικούς σκοπούς που συσκότισαν τους τρόπους με τους οποίους οι πόλεις και η υπαίθρος μετασχηματίστηκαν κάτω από την επίδραση συγκεκριμένων δομικών δυνάμεων, ταξικών σχέσεων και πολιτικών συσχετισμών.

τους οποίους συναρθρώνονται οι πόλεις και ο αγροτικός χώρος σε διαφορετικά συστήματα και πολιτισμούς.

Το Τιμποκτού και οι πόλεις των Γιουρούμπα

Οι απόψεις του Γουίρθ αποτέλεσαν το ρητό ή άρρητο πλαίσιο κατανόησης της πόλης από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες για πολλά χρόνια, αλλά τέθηκαν από νωρίς σε σοβαρή αμφισβήτηση. Πολλές κριτικές αμφισβήτησαν τα κοινωνιολογικά θεμέλια και την οικουμενική ισχύ της προσέγγισής του. Ο Γουίρθ πιστεύει ότι μπορεί να διαπραγματευτεί κοινωνιολογικά την αστικότητα ανεξάρτητα από το κοινωνικό σύστημα και τον πολιτισμό. Σύμφωνα με τη λογική του, όλες οι πόλεις –ιστορικές και σύγχρονες– μοιράζονται μερικά θεμελιώδη χαρακτηριστικά, που πηγάζουν από τα οικολογικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του αστισμού (μέγεθος, πυκνότητα, ετερογένεια). Οι επιδράσεις της αστικότητας δεν μπορούν, όμως, να διαχωριστούν από τις επιδράσεις του πολιτισμού. Ο Γουίρθ υποτίμησε τη σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου (που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη μορφή της πόλης) και παρουσίασε μια μονοδιάστατη εικόνα για τον αστισμό, που αντανακλά (συχνά πλημμελώς και παραμορφωτικά) ορισμένες όψεις της κοινωνικής ζωής των βιομηχανικών πόλεων, αλλά είναι τελείως ανεπαρκής και παραμορφωτική όταν αναφέρεται σε πόλεις άλλων κοινωνιών και πολιτισμών (Lewis, 1965· Hauser, 1965· Leeds, 1984: 57· Hannerz, 1980: 73).

Μια σειρά από ανθρωπολογικές μελέτες που εστίασαν σε πόλεις εκτός του δυτικού κόσμου αμφισβήτησαν τόσο τα κριτήρια του ορισμού του Γουίρθ όσο και τις υποτιθέμενες συνέπειές τους, και έδειξαν ότι υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία αστικών μορφών και τρόπων ζωής. Ο Αμερικανός ανθρωπολόγος Χόρας Μάινερ (1953) έκανε επιτόπια έρευνα στο

Τιμπουκτού στη δεκαετία του 1940. Η πόλη, που είχε ιδρυθεί στις αρχές του 11ου αιώνα μ.Χ., κατείχε μια ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση για το διαμετακομιστικό εμπόριο και βρισκόταν στα όρια της επιρροής διαφορετικών ομάδων και κρατών (των νομάδων Τουαρέγκ, των αυτοκρατοριών των Σονγκόι και των Μαντίγκο της Γκάνας, και του σουλτανάτου του Μαρόκου), που την κατέλαβαν σε διαφορετικές περιόδους και συνέβαλαν στη συγκρότηση του πληθυσμού της.

Ο Μάινερ περιέγραψε την «αρχαϊκή» αστικότητα του Τιμπουκτού, που διατηρούνταν ακόμα σε μεγάλο βαθμό την περίοδο της έρευνας παρά τις αλλαγές που είχε επιφέρει η αποικιοκρατική διοίκηση (από το 1893). Παρά το μικρό της μέγεθος (6.000 κάτοικοι), η πόλη ήταν πολυεθνική και κοσμοπολίτικη και αποτελούσε σημαντικό εμπορικό και πολιτικό κέντρο, καθώς και κέντρο ισλαμικής λατρείας και γνώσης. Η συγγένεια, η εθνοτική ομάδα και η θρησκεία αποτελούσαν τη βάση της κοινωνικής της οργάνωσης (καθορίζοντας σε μεγάλο βαθμό το επάγγελμα, την κοινωνική θέση, τη γαμήλια αγορά και τη θρησκευτική ένταξη των ατόμων) και δεν υπήρχε η ανωνυμία και οι αποδιοργανωτικές τάσεις που υπέθετε ο Γουίρθ. Ταυτόχρονα, όμως, οι οικονομικές και ιδίως οι εμπορικές σχέσεις ήταν ως έναν βαθμό απρόσωπες και εκκοσμηκευμένες και εμφανίζονταν φαινόμενα όπως η εξαπάτηση, το μικροέγκλημα και η πορνεία.

Το Τιμπουκτού ανήκε σε μια κατηγορία πόλεων της Αφρικής που υπήρχαν πριν από την ευρωπαϊκή κατάκτηση. Όπως έγινε σταδιακά κατανοητό, σε ορισμένα μέρη της Αφρικής υπήρχαν αναπτυγμένα πολιτικά συστήματα που συνοδεύονταν από ιθαγενείς αστικές παραδόσεις. Οι πιο ακμαίες από τις πόλεις αυτές ήταν πιθανόν οι πόλεις των Γιουρούμπα στη Δυτική Αφρική, οι οποίες συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών και αποτέλεσαν ένα πεδίο εμπειρικής και θεωρητικής διερεύνησης του αστισμού. Οι πόλεις αυτές έχουν

μακρά ιστορία και, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ιστορικών, υπήρχαν για αρκετούς αιώνες πριν από το 1485, όταν τις επισκέφθηκαν για πρώτη φορά Πορτογάλοι περιηγητές. Στην προαποικιακή περίοδο, η περιοχή των Γιορούμπα περιλάμβανε ένα μεγάλο αριθμό βασιλείων, οι πρωτεύουσες των οποίων ήταν πόλεις με σημαντικό μέγεθος. Το πορτρέτο που θα σκιαγραφήσω αφορά στις πόλεις όπως ήταν την περίοδο της βρετανικής κατάκτησης (1880).

Οι πόλεις των Γιορούμπα ήταν εντυπωσιακά μεγάλες⁴ και το συνολικό επίπεδο της αστικοποίησης εξαιρετικά υψηλό (Bascom, 1955), αλλά αντιπροσώπευαν μια αρχαϊκή μορφή αστισμού, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοί τους ήταν γεωργοί και η κοινωνική τους δομή βασιζόταν στη συγγένεια. Κάθε πόλη των Γιορούμπα έχει θεμελιωθεί, σύμφωνα με την προφορική παράδοση, από κάποιο βασιλιά και μια μορφή ιεράς βασιλείας εξακολουθούσε να υπάρχει μέχρι τον 20ό αιώνα. Ο βασιλιάς ήταν «το ορατό σύμβολο της θεότητας» και το παλάτι του, από το οποίο έδινε δύναμη και γονιμότητα στα εδάφη του βασιλείου του, ήταν το πιο ιερό μέρος της επικράτειας (Lloyd, 1954· Wheatley, 1971· Southall, 2000· Bascom, 1955).

Οι βασιλιάδες των πόλεων-κρατών των Γιορούμπα ήταν έγκλειστες ιερές φιγούρες, που εμφανίζονταν μόνο σε σπάνιες τελετουργικές περιστάσεις με καλυμμένο το πρόσωπό τους και μοιράζονταν την εξουσία με ένα συμβούλιο, που αποτελούνταν από τους κορυφαίους αξιωματούχους των πατρογραμμικών ομάδων καταγωγής. Οι ομάδες καταγωγής – που αριθμούσαν συνήθως πολλές εκατοντάδες μέλη–

4. Στο παρελθόν, οι μεγαλύτερες πόλεις έφθαναν τους 50.000 κατοίκους, ενώ το 1851, το Ιμπαντάν, που ήταν η μεγαλύτερη πόλη, είχε πληθυσμό που έφτανε ενδεχομένως τους 100.000 κατοίκους, ενώ υπήρχαν αρκετές άλλες μεγάλες πόλεις (Awe, 1967: 14).

αποτελούσαν τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης. Είχαν συλλογικά δικαιώματα πάνω στη γη, αποτελούσαν τη βάση της οργάνωσης της παραγωγής, εκπροσωπούνταν μέσω εκλεγμένων από τους άνδρες αντιπροσώπων στα τοπικά συμβούλια, κατείχαν κληρονομικά αξιώματα και τίτλους και είχαν τις δικές τους θεότητες και λατρείες. Οι μεταξύ τους σχέσεις ήταν ανταγωνιστικές, αλλά ταυτόχρονα συνδέονταν με περίπλοκους τρόπους μέσω της επιγαμίας και των μητρογραμμικών δεσμών που λειτουργούσαν παράλληλα με τις κυρίαρχες πατρογραμμικές σχέσεις.

Οι πόλεις περιβάλλονταν από τείχη ή τάφρο και το σχέδιό τους, που έμοιαζε με τροχό, ήταν μια μικρογραφία του συμβολικού τους σύμπαντος (Southall, 2000: 44). Το παλάτι, που βρισκόταν συνήθως σε κάποιο υπερυψωμένο σημείο, ήταν το κέντρο της πιο ιερής περιοχής του βασιλείου, περιβαλλόταν από τείχος και θεωρούταν ο ομφαλός του κόσμου. Μπροστά στις πύλες του παλατιού βρισκόταν η αγορά και ξεκινούσαν οι κύριες οδικές αρτηρίες που διέσχιζαν τις περιοχές των ομάδων καταγωγής και έφθαναν ως τα τείχη. Τα μέλη των ομάδων καταγωγής κατοικούσαν μαζί σε μεγάλα, ορθογώνια οικιστικά συμπλέγματα, που υψώνονταν σαν τείχος στο εξωτερικό και κοιτούσαν σε μια μεγάλη αυλή στο εσωτερικό.

Το μεγαλύτερο μέρος του ανδρικού πληθυσμού ήταν αγρότες που ασκούσαν κυρίως αυτοκαταναλωτική γεωργία (Lloyd, 1973). Κάθε άνδρας είχε, ως μέλος της πατρογραμμικής ομάδας, το δικαίωμα να χρησιμοποιεί όση γη χρειαζόταν για τις ανάγκες του, αλλά κανείς δεν μπορούσε να συγκεντρώσει περισσότερη γη από όση μπορούσε να καλλιεργήσει. Όσοι είχαν ως κύρια απασχόληση τη γεωργία, καθώς και τα μέλη της οικογένειάς τους, μοίραζαν τον χρόνο τους ανάμεσα στην πόλη και τα μικρά χωριά της άμεσης ενδοχώρας της, γύρω από τα οποία βρίσκονταν οι αγροί τους. Κατά την

περίοδο των μεγάλων θρησκευτικών εορτών, ο πληθυσμός της πόλης διαστελλόταν. Κατά την περίοδο της κορύφωσης των αγροτικών εργασιών, συστελλόταν.

Ταυτόχρονα υπήρχε σημαντική οικονομική και κοινωνική εξειδίκευση (πλήθος μη αγροτικών ειδικοτήτων και επαγγελματιών, καθώς και πολιτικών και θρησκευτικών αξιωμάτων) (Lloyd, 1953· Southall, 2000). Η πόλη ήταν κέντρο χειροτεχνίας (craft) και εμπορίου. Υπήρχε μια ποικιλία ειδικοτήτων (ξυλουργοί, ξυλογλύπτες, χαλκουργοί, σιδηρουργοί, κατασκευαστές τυμπάνων, βαφείς, υφαντές, ταπητουργοί, επεξεργαστές δέρματος, καλαθοποιοί, κι ακόμα μουσικοί, μάντες, θεραπευτές και παρασκευαστές φαρμάκων και μαγικών). Μερικές τέχνες (crafts) συνδέονταν με τη βασιλική αυλή και την κατασκευή προϊόντων-εμβλημάτων για τους αξιωματούχους, ενώ άλλες παρήγαν προϊόντα καθημερινής χρήσης. Η οικονομική οργάνωση των τεχνών είχε ως βάση την ομάδα πατρογραμμικής καταγωγής. Οι περισσότερες από τις τέχνες ήταν κληρονομικές και σε αρκετές περιπτώσεις όλοι οι άνδρες μιας ομάδας καταγωγής καταγίνονταν με την ίδια απασχόληση. Η τεχνολογία ήταν «απλή» (δεν γινόταν χρήση του τροχού, δεν υπήρχε γραφή παρά μόνο για τελετουργικούς σκοπούς, ούτε άλλες μορφές ενέργειας πλην της ζωικής), το οικονομικό έθος επηρεαζόταν από τις αξίες της συγγένειας και της θρησκείας, τις παραδοσιακές αντιλήψεις περί δίκαιης τιμής και τους κανόνες της συντεχνίας. Κάθε προϊόν περνούσε από διαφορετικούς τεχνίτες πριν πάρει την τελική του μορφή, αλλά απουσίαζε η συγκέντρωση όλων των σταδίων της παραγωγής στα χέρια ενός επιχειρηματία.

Οι πόλεις ήταν επίσης σημαντικές αγορές στις οποίες δραστηριοποιούνταν εκατοντάδες έμποροι. Τα περισσότερα τοπικά προϊόντα (αλλά και άλλα που έρχονταν από μακριά) έφθαναν στους καταναλωτές μέσω της αγοράς, αφού είχαν περάσει από διάφορους ενδιάμεσους. Σε πολλές συναλλαγές

χρησιμοποιούνταν κοχύλια ως χρήμα (Bascom, 1955: 53). Το εμπόριο βρισκόταν στα χέρια των γυναικών (που δεν εργάζονταν στους αγρούς) και ήταν οργανωμένες σε συντεχνίες ανάλογα με τα προϊόντα στα οποία ειδικεύονταν. Παρά τη συνοχή των ομάδων καταγωγής, η κοινωνία των Γιορούμπα επιτρέπει τη συγκέντρωση πλούτου ή πολιτικής δύναμης, χωρίς όμως να οδηγεί στη δημιουργία κοινωνικών τάξεων ή στη συγχώνευση της οικονομικής και της πολιτικής εξουσίας. Κάθε άνδρας, αν είχε την απαραίτητη επιμονή και ταλέντο, μπορούσε να αποκτήσει πλούτο ή να εκλεγεί στα υψηλότερα αξιώματα. Ο κληρονομημένος πλούτος ήταν, όμως, μικρός και η κατάκτηση των πολιτικών αξιωμάτων εξαρτιόταν, σε μεγάλο βαθμό, από την κατάκτηση της προτίμησης των μελών της ομάδας καταγωγής κι έτσι δεν σχηματιζόνταν προνομιούχες οικονομικές και πολιτικές ομάδες.

Οι μελέτες αυτές έδειξαν με τον πιο καθαρό τρόπο τον εθνοκεντρισμό της προσέγγισης του Γουίρθ. Οι πόλεις αυτές όχι μόνο δεν ήταν αποδιοργανωμένες, παρά το μέγεθος και τον κοσμοπολιτισμό τους, αλλά η κοινωνική δομή και ο πολιτισμός τους είχαν πολλά στοιχεία που θεωρούνταν χαρακτηριστικά της δημώδους κοινωνίας (μονογραμμικές ομάδες καταγωγής, ηλικιακές ομάδες, έλλειψη μεγάλης κοινωνικής διαστρωμάτωσης και, στην περίπτωση των Γιορούμπα, μεγάλο γεωργικό πληθυσμό και έλλειψη γραφής). Το μέγεθος του πληθυσμού, επιπλέον, δεν έχει τις συνέπειες που υπέθετε ο Γουίρθ και δεν συσχετίζεται με την ετερογένεια. Αν και οι πόλεις των Γιορούμπα ήταν πληθυσμιακά μεγάλες με διεθνή κριτήρια, παρέμεναν εθνοτικά ομοιογενείς και ο βαθμός της κοινωνικής διαφοροποίησης της κοινωνίας τους παρέμενε σχετικά χαμηλός. Το Τιμπουκτού, από την άλλη, αν και πολύ μικρότερο ήταν εθνοτικά ετερογενές και επέτρεπε την ανάπτυξη προτύπων συμπεριφοράς συνδεδεμένων με τον αστισμό.

Βιομηχανικές και προβιομηχανικές πόλεις

Οι ανεπάρκειες και τα προβλήματα της προσέγγισης του Γουίρθ καταδείχθηκαν επιπλέον με την επιστράτευση της ιστορικής γνώσης για τις πόλεις του παρελθόντος (Hannerz, 1980). Το έργο στοχαστών όπως ο Fustel de Coulanges (Φουστέλ ντε Κουλάνζ), ο Henri Pirenne (Ανρί Πιρέν) και ο Μαξ Βέμπερ έδειχνε την ποικιλία των αστικών μορφών στο δυτικό παρελθόν, ενώ ένας αυξανόμενος αριθμός μελετών φώτιζε την ιστορία των μεγάλων προνεωτερικών αστικών πολιτισμών της Ασίας, της Αφρικής και της Αμερικής. Ο ένας, μονοσήμαντος αστισμός του Γουίρθ θεωρείται πλέον ανεπαρκής, αλλά η ποικιλία των αστικών μορφών επιχειρείται να ταξινομηθεί σε διπολικά μοντέλα, όπως αυτά των Redfield (Ρέντφιλντ) και Singer (Σίνγκερ) (1954) και του Sjoberg (Σομπέργκ) (1960).

Οι Ρέντφιλντ και Σίνγκερ προτείνουν την ταξινόμηση της αστικής ποικιλίας σε δύο μεγάλους γενικούς τύπους με βάση την πολιτισμική τους επιρροή. Η τελευταία μπορεί να έχει «ορθογενετικό» χαρακτήρα («αναπτύσει, επεκτείνει, αναστοχάζεται και συστηματοποιεί έναν παλαιόθεν εδραιωμένο πολιτισμό») ή «ετερογενετικό» χαρακτήρα («δημιουργεί νέους καινοτόμους τρόπους σκέψης που ξεπερνούν ή έρχονται σε αντίθεση με παλαιότερες ιδέες και πολιτισμούς»). Όλες οι πόλεις ασκούν τόσο ορθογενετικές όσο και ετερογενετικές επιδράσεις, αλλά σε γενικές γραμμές οι πόλεις πριν από τη βιομηχανική εποχή ήταν ορθογενετικές, ενώ οι βιομηχανικές πόλεις είναι κυρίως ετερογενετικές.

Σε μια αρχική φάση, η προαστική δημόδης κοινωνία μετασχηματίζεται, από την εμφάνιση της αστικοποίησης, σε αγροτική κοινωνία (peasant society), οι πόλεις της οποίας αποτελούν κέντρα ορθογενετικού μετασχηματισμού. Οι ορθογενετικές πόλεις είναι κυρίως πολιτικά, θρησκευτικά,

διανοητικά και τελετουργικά κέντρα, στα οποία μια ελίτ από *literati* (ιερείς, θεολόγους, φιλόσοφους, αστρολόγους) διαλογίστηκε πάνω στα παραδοσιακά υλικά, πραγματοποίησε νέες συνθέσεις και δημιούργησε μια «μεγάλη παράδοση» (*great tradition*), η οποία είναι ως ένα βαθμό διαφορετική και επηρεάζει τις «μικρές παραδόσεις» (*little traditions*) των οικισμών της περιφέρειας. Ένα πολιτισμικό χάσμα τείνει να δημιουργείται ανάμεσα στην ορθογενετική πόλη και τον αγροτικό χώρο, αλλά είναι πολύ μικρότερο απ' ό,τι στην περίπτωση των ετερογενετικών πόλεων.

Ακολουθεί το «δευτερογενές» (*secondary*) πρότυπο αστικοποίησης που αφορά στην περίπτωση κατά την οποία μια προαστική δημόδης κοινωνία ή μια αγροτική κοινωνία που έχει ήδη δεχθεί την επιρροή των πόλεων δέχεται νέες αστικές επιρροές μέσα από την επαφή της με λαούς, οι οποίοι έχουν πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς από τον δικό της. Οι ετερογενετικές πόλεις είναι κυρίως οικονομικά κέντρα που συγκεντρώνουν πληθυσμούς από διαφορετικές φυλές, θρησκείες και πολιτισμούς και όπου οι κοινωνικές σχέσεις βασίζονται κυρίως στους απρόσωπους νόμους της αγοράς και της ορθολογικής διοίκησης παρά σε κάποιο κοινό κώδικα αξιών. Η ετερογενετική πόλη είναι ένας τόπος πολιτισμικής σύγκρουσης, στον οποίο οι παλαιές παραδόσεις διασπώνται και καταστρέφονται, ένα κέντρο ετεροδοξίας και εναντίωσης, ξεριζωμού και ανομίας. Στις πόλεις αυτές, στις οποίες δίνεται προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη και την τεχνολογική πρόοδο, γεννιούνται και επικρατούν νέοι τρόποι σκέψης. Οι διανοούμενοι της δεν είναι πλέον *literati* (γραμματιζούμενοι), αλλά *intelligentsia* (διανοούμενοι): δεν αναπτύσσουν μια παλαιά παράδοση, αλλά επινοούν νέα μοντέλα, απελευθερωμένα από τις τοπικές ηθικές νόρμες. Οι δυτικές μητροπόλεις και οι αποικιακές πόλεις αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ετερογενετι-

κών πόλεων, αλλά οι περισσότερες πόλεις της εποχής, σύμφωνα με τους Ρέντφιλντ και Σίνγκερ, είχαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό κάποια ετερογενετικά χαρακτηριστικά.

Το δοκίμιο αυτό θεωρείται κλασικό για την έμφαση που έδωσε στον πολιτισμικό ρόλο των πόλεων και ορισμένες από τις έννοιες που πρότεινε εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται από τους κοινωνικούς επιστήμονες (Fox, 1977: 11· Press και Smith, 1980: 183· Hannerz, 1980· King, 1990: 13· Wheatley, 1971). Εξίσου μεγάλη επίδραση είχε και το διπολικό μοντέλο που πρότεινε ο Gideon Sjoberg (Γκίντεον Σόμπεργκ) (1960). Αν και επισήμανε ορθώς ότι οι πόλεις διαμορφώνονται από την ευρύτερη κοινωνία της οποίας αποτελούν τμήμα, ο Σόμπεργκ υποστήριξε ότι η ποικιλία των αστικών μορφών του παρελθόντος και του παρόντος μπορεί να περιγραφεί με αναφορά σε δύο βασικούς τύπους: τις βιομηχανικές και τις προβιομηχανικές πόλεις. Στις τελευταίες συγκαταλέγονταν όλες οι πόλεις, από την απαρχή των πόλεων μέχρι τη νεότερη εποχή, και ακόμα πολλές από τις πόλεις των λιγότερο αναπτυγμένων κοινωνιών της εποχής του. Ο Σόμπεργκ υποστήριξε ότι, με μοναδική μερική εξαίρεση τον δυτικό πολιτισμό, ο οποίος παρουσιάζει σημαντικές ιδιοτυπίες, οι προβιομηχανικές κοινωνίες έχουν σημαντικές ομοιότητες και παρήγαγαν έναν ενιαίο τύπο πόλης. Ο ιδεότυπος της προβιομηχανικής πόλης που κατασκεύασε άσκησε μεγάλη επίδραση και θεωρούνταν για πολλά χρόνια ότι συμπυκνώνει με ικανοποιητικό τρόπο τον προβιομηχανικό αστισμό. Οι κριτικές, ωστόσο, αποδόμησαν σύντομα το εύρος των γενικεύσεών του και το μοντέλο της μίας ενιαίας προβιομηχανικής πόλης, επισημαίνοντας την αδυναμία του να συνδέσει με πειστικό τρόπο την πόλη με το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα και την τάση του να σχηματοποιεί και να ομογενοποιεί μια ποικιλία αστικών πολιτισμών με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Οι αποικιακές πόλεις και οι πόλεις του «Τρίτου Κόσμου»

Η ποικιλομορφία του αστισμού αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο στα χρόνια που ακολουθούν. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, οι ευρείες ταξινομήσεις, όπως αυτές του Σόμπεργκ ή των Ρέντφλιντ και Σίνγκερ, χάνουν την πειστικότητα τους. Οι ανθρωπολόγοι αρχίζουν να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στη διαφορά παρά στην ομοιότητα και αναπτύσσεται μεγάλο ενδιαφέρον για τη μελέτη των ποικίλων ιστορικών και σύγχρονων αστικών μορφών.

Η ύπαρξη ξεχωριστών και μακραιώνων αστικών παραδόσεων σε διάφορα μέρη του κόσμου αναγνωρίζεται πλήρως στη δεκαετία του 1960. Ο John Pocock (Τζον Πόκοκ) (1960) επισήμανε την πολιτισμική ιδιαιτερότητα των ινδικών πόλεων και άσκησε κριτική στη λανθασμένη ταύτιση της κοινωνιολογικής έννοιας της πόλης με τον δυτικό αστισμό. Ο Σάουθολ (1961, 1967), το ίδιο διάστημα, επισήμανε ότι σε ορισμένες περιοχές της Αφρικής είχαν αναπτυχθεί πριν από την αποικιοκρατία ακμαία ιθαγενή κράτη και αστικές παραδόσεις, που εξακολουθούσαν να επηρεάζουν την αστική ανάπτυξη. Οι μελέτες πάνω σε άλλους αστικούς πολιτισμούς πληθαίνουν στα ανθρωπολογικά βιβλία και περιοδικά και καταγράφονται συνεισφορές για την ιστορία και τα κοινωνικά, πολιτισμικά και χωρικά χαρακτηριστικά των ινδικών, κινεζικών, ιαπωνικών, ισλαμικών και πολλών άλλων κατηγοριών πόλεων (Southall, 2000· Gutkind, 1973· Plotnicov, 1983). Οι αστικοί ανθρωπολόγοι θεωρείται πλέον ότι πρέπει να έχουν γνώση της ιστορικής και πολιτισμικής ποικιλίας του αστισμού και οφείλουν να μελετήσουν το έργο των εξειδικευμένων ιστορικών ρωτώντας ανθρωπολογικές ερωτήσεις που θα τους επιτρέψουν να διαμορφώσουν μια οπτική για τις πόλεις στον χώρο και τον χρόνο (Fox, 1972· Southall, 1983· Leeds, 1968).